Borisova, O.V. (2022). Development of the "just war" doctrine of Thomas Aquinas and Francisco de Vitoria. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists. European Scientific e-Journal*, *2* (17), 94-104. Ostrava: Tuculart Edition. (in Ukrainian)
Борисова, О.В. (2022). Розробка доктрини «справедливої війни» Фомою Аквінським і Франсіско де Віторія. *The First Special Humanitarian Issue of Ukrainian Scientists. European Scientific e-Journal*, *2* (17), 94-104. Ostrava: Tuculart Edition.

DOI: 10.47451/pol2022-03-01

The paper will be published in Crossref, ICI Copernicus, J-Gate, ISI, Academic Resource Index ResearchBib, Internet Archive, Google Scholar, eLibrary, Ukrainian National Library databases.

Olga V. Borisova, Doctor of Science in History, Professor, Member of the Ukrainian Association of Religious Studies (UAR), EASR and IAHR International Religious Studies, Organizations and the Ukrainian Association of Teachers and Researchers of European Integration, Head of the Department, Department of Humanities and Fundamental Legal Disciplines, Kharkiv University, Kharkiv, Ukraine. ORCID: 0000-0003-0875-9065

Development of the "just war" doctrine of Thomas Aquinas and Francisco de Vitoria

Abstract: In the last decade, the religious factor has been observed in almost most military conflicts in the world, including Russia's war against Ukraine. Such processes threatening the modern world order force us to turn to political and legal concepts. Based on historical sources and scientific literature, the author analyses the foundations of the Christian "just war" doctrine, which developed during the Middle Ages and did not undergo significant changes until the Second Vatican Council (1963-1965). It is shown that the architects of the "just war" doctrine were medieval Christian authors, starting with Ambrose of Milan, but the author of the "just war" doctrine as such was Thomas Aquinas. Without much change, the doctrine was supplemented by later scholastics, including Francisco de Vitoria. This topic also has scientific value to study the role of traditions, including religious and ethical ones, and war and armed conflicts are such human existence elements, which occupy an important place in it throughout the history of mankind.

Keywords: war, just war, doctrine of just war, Christian theology, Christian doctrine of war.

Ольга Василівна Борисова, доктор історичних наук, професор, член Української асоціації релігієзнавців (УАР). Міжнародних релігієзнавчих організацій EASR і IAHR та Української асоціації викладачів і дослідників Європейської інтеграції, завідувачка, Кафедра гуманітарних і фундаментальних юридичних дисциплін, ПЗВО «Харківський університет», Харків, Україна. ORCID: 0000-0003-0875-9065.

Розробка доктрини «справедливої війни» Фомою Аквінським і Франсіско де Віторія

Анотація: В останнє десятиліття релігійний чинник спостерігається заледве не в більшості військових конфліктів у світі, у тому числі й у війні Росії проти України. Такі загрозливі для сучасного світоустрою процеси змушують звертатись до політико-юридичних понять. У статті на основі історичних джерел та наукової літератури аналізуються засади християнської доктрини справедливої війни, сформованої в часи Середньовіччя і яка не зазнавала суттєвих змін аж до II

Ватиканського собору (1963-1965 рр.). Показано, що архітекторами доктрини справедливої війни були середньовічні християнські автори, починаючи з Амвросія Медіоланського, але автором власне доктрини «справедливої війни» як такої був Фома Аквінський. Без особливих змін доктрина доповнювалась пізніми схоластами, зокрема Франсіско де Віторія. Дана тема має також наукову цінність з точки зору вивчення ролі традицій, у тому числі релігійно-етичних, а війна і збройні конфлікти – це такі елементи людського існування, які посідають у ньому важливе місце весь період історії людства.

Ключові слова: війна, війна справедлива, доктрина справедливої війни, християнська теологія, християнське вчення про війну.

Вступ

В останнє десятиліття релігійний чинник спостерігається заледве не в більшості військових конфліктів у світі, у тому числі й у війні Росії проти України (ідеологія «русского мира», розроблена патріархом Кирилом). Такі загрозливі для сучасного світоустрою процеси змушують звертатись до політико-юридичних понять, які, здавалося б, давно пішли в небуття з їх історичними епохами. Однак нині вони набувають нового змісту, тому вивчення давніх концептів війни і миру сьогодні стає все більш актуальним. Дана тема має також наукову цінність з точки зору вивчення ролі традицій, у тому числі релігійно-етичних, а війна і збройні конфлікти – це такі елементи людського існування, які посідають у ньому важливе місце весь період історії людства.

Метою статті є аналіз формування доктрини «справедливої війни», що є основою католицького вчення про війну, у творах найвидатніших середньовічних християнських теологів. При написанні статті використовувались такі загальні методи історичного дослідження, як об'єктивність та історизм. Вивчення поглядів на проблему справедливої війни в теологічній думці визначив застосування історико-генетичного методу. Розглянути ідею справедливої війни в розробці середньовічних християнських мислителів як цілісну філософсько-теологічну систему дозволив історико-системний метод. Порівняльно-історичний підхід забезпечив розкрити ґенези концепту справедливої війни у досліджуваних авторів. Необхідність порівняння поглядів на питання, що вивчались, визначило застосування компаративного методу.

Серед зарубіжних дослідників християнських концепцій війни і миру, в яких висвітлюються засади доктрини справедливої війни, створеної в часи Середньовіччя, варто відзначити роботи західних авторів: Т. Шеннона (*Shannon, 1983*), Ч.Е. і Ч.Ф. Карранів (*Curran & Curran, 1984*), Ж. Флори (*Флори, 1999*), Ч.Е. Каррана (*Curran, 2002*), Д. Клоуга, К. і Б. Стілнерів (*Clough et al., 2007*), М. Олмана (*Allman, 2008*), С. Маффетоне (*Maffettone, 2015*), Дж. Макмаана (*Макмаан, 2019*), Г. Бестермеллера (*Beestermöller, 1990*), дисертацію М. Гаспаревича (*Gašparević, 2010*); колективну монографію західних і російських авторів (*Коппитерс та ін., 2002*), статті А. Куманькова (*Куманьков, 2013*; *Куманьков, 2019*), О. Бородіна (*Бородин, 1996*), Е. Гуськова (*Гуськов, 2013*), О. Прокоф'єва (*Прокофьев, 2019*), І. Сидоренка (*Сидоренко, 2020*) та ін. Аналіз української філософської традиції дослідження проблем війни і миру, починаючи від Феофана Прокоповича, провів І. Панафідін (*Панафідін, 2014:10-23*). Піднімають проблему використання ідеології «русского мира» у гібридній війні РФ проти

України В. Балюх і М. Дорошко (*Балюх і Дорошко, 2020*). Із праць інших сучасних українських авторів назвемо статті Р. Коханчука (*Коханчук, 2022*), К. Семчинського (*Семчинський, 2004*), В. Кравченка (*Кравченко, 2011*), Т. Поди (*Пода, 2016*), М. Шевціва (*Шевців, 2016*), Л. Моїсеєнко (*Моїсеєнко, 2018*) та ін.

З наведеного огляду видно, що більшість дослідників розглядає ідеї і концепції справедливої війни у застосуванні до сучасного періоду, формуванням же доктрини «справедливої війни» в часи Середньовіччя вчені цікавляться побіжно.

Змістовні поняття

Разом із поняттям «доктрина справедливої війни» в літературі використовуються й інші поняття, які Марк Олмен пропонує розрізняти так:

1) «теорія справедливої війни» як комплекс етичних принципів і норм, розвинутих філософами, богословами, політологами;
2) «доктрина справедливої війни» як стрижень офіційного вчення католицької церкви про війну;
3) «традиція справедливої війни» як втілення історичного розвитку теорії справедливої війни;
4) «розмисли про справедливу війну», які відносяться до застосування теорії справедливої війни в реальних, життєвих ситуаціях (*Allman, 2008:159*).

До християнських теологічних концепцій відноситься поняття «доктрина справедливої війни», що складалась багато століть поспіль. Вона нас і цікавить.

Щодо поняття власне «справедлива війна, то, як і багато інших термінів, воно походить ще з часів Античності. Фукідід заклав основи «реалістичної традиції» в дослідженні військових конфліктів і принципу історичного реалізму в політичній теорії. Він розглядав війну як природний стан людського співіснування, вважаючи, що джерело її лежить у природі людини. У Платона з'являються поняття «справедлива мета» війни і «справедлива війна», якою він вважав тільки оборонну; Арістотель теж працював у цій парадигмі, вважаючи, що справедлива мета війни – це прагнення до миру (*Аристотель, 1997:227*), а «справедлива війна» (bellum jusrum) – це війна з метою захисту (*Аристотель, 2010:316*). У Давньому Римі, завдяки Цицерону (*Цицерон, 1974:67*), сформувалось уявлення, що справедлива війна – це війна, яка ведеться за певними правилами, певними юридично значимими засадами, що роблять воєнні дії правомірними.

Тож можна твердити, що антична філософія заклала основи реалістичної доктрини війни, згідно з якою моральний початок не є визначальним критерієм «справедливої війни», а застосування військового насильства неминуче, оскільки війна є фактом життя і повністю обминути її негативні наслідки неможливо.

Ідея «справедливої війни» у творах мислителів раннього Середньовіччя

Ідея справедливої війни, з'явившись в часи Античності, знайшла більш детальну розробку у працях християнських теологів ще в ранньому Середньовіччі. Мислителі з'єднали це поняття римського публічного права зі старозавітним поняттям «обов'язкової священної війни», що ведеться проти ворогів Бога, тобто проти зла як такого (*Рувинский, 2016:2-3*). Середньовічна християнська теологія висунула альтернативу започаткованій Фукідідом

«реалістичній» традиції розуміння збройних конфліктів. Хоча, як свідчить історія, ці дві традиції існували паралельно.

Амвросій Медіоланський (340-397) першим серед отців церкви приступив до розробки ідеї справедливої війни. Це було ризиковано, адже в християнстві на цей час панував пацифізм, відраза до війни, що найяскравіше виразив Оріген у праці «Проти Цельса» (*Ориген, 2015*). Але й в умовах наступу язичників на Рим церкві не можна було далі не висловлювати свою позицію щодо цього. Тож Амвросій відійшов від лінійної антитези «гарне / погане» (мир / війна) і створив типологію війни, розділивши їх на справедливі і беззаконні (*Амвросий Медиоланский, 1995:176*). Т. Шеннон вважає, що так Амвросій прийняв стоїчну етику через власне прочитання Цицерона, який розробив тип теорії справедливої війни (*Shannon, 1983:12*). Утім, слід зважати на те, що християнство мало принципово інші ціннісно-світоглядні настанови, тому ми підтримуємо думку А. Смирнова, що Амвросій вивів цю проблему в розряд особистого вибору (*Смирнов, 2018:67*). Хоча виправдання війни божественним промислом заходить в Амвросія так далеко, що він наближається навіть до ідеї «священної війни». І вона не отримала у нього остаточного оформлення лише тому, що не мала ще конкретно-історичної актуальності.

Єпископ Іппонійський Аврелій Августин (354-430), учень Амвросія пішов далі свого вчителя, розробивши ідею справедливої війни так ґрунтовно, що його концепція стала основою вже не просто ідеї чи теорії, а саме доктрини справедливої війни. У праці «Про град Божий» (*Августин, 2016*) він сформував своєрідну концепцію поділу світу. У його «Божественній» частині панує воля Божа безпосередньо, а відповідно й гармонія та відсутність конфліктів. У «земній» же частині, в матеріальному світі, ведеться боротьба добра і зла. Цим перманентним протистоянням пояснювались постійні війни Середньовіччя, їхньою кінцевою метою вважалось політичне об'єднання християнського світу і створення аналога царства Божого на Землі. У вказаній його роботі (*Августин, 2016:28-34*), а також у творі «Проти Фауста» (*Saint Augustine, 2022:74*) викладені думки про те, яку війну слід вважати справедливою. Передбачалось, що вона має відповідати таким умовам:

1) війна повинна переслідувати справедливі цілі – встановлення правосуддя і припинення беззаконня;
2) ті, хто воює, мають виходити з християнських мотивів любові до ближнього. Навіть ворогів своїх вони зобов'язані любити і прагнути їхнього виправлення і спасіння їхніх душ. Вважаючи християнську любов поняттям чисто духовним, Августин не вбачав протиріччя між ідеалом любові до ближнього і необхідністю вбити його тіло в бою;
3) війна має вестись під керівництвом законних державців;
4) методи ведення війни повинні бути милосердними; не можна влаштовувати грабунки, підпали, різанини;
5) духовні особи брати участь у війні не повинні.

Цим Августин не тільки сформулював основи доктрини справедливої війни, якій судилося довге життя, а й уперше в історії людства створив кодекс ведення бойових дій, включно з етичними вимогами до кожного солдата. Його концепція завершила розробку теорії справедливої війни в епоху ранньої патристики. Йому вдалося створити найбільш прийнятну для його часу концепцію, яка оригінально з'єднала позитивний досвід гуманістичної думки епохи Античності з християнським віровченням про війну. Жан

Флорі вважає, що саме Августин змінив погляди християн на природу війни: «Еволюцію загально-християнського менталітету щодо війни добре висловлює святий Августин, який розвиває у своїх роботах двояку ідею: з одного боку, обов'язкового неприйняття несправедливої війни, ... але з іншого – визнання справедливої війни» (*Флори, 1999:39*). Це набуло навіть форми ідеології, яку Флорі називає «ідеологією меча». Можна сказати, що Августин здійснив справжній переворот у свідомості християн в їхньому ставленні до війни.

Однак, незважаючи на цей переворот у свідомості всього християнського світу, Августин зміг закласти тільки основи доктрини справедливої війни. Остаточне її формулювання належить Фомі Аквінському.

Доктрина «справедливої війни» Фоми Аквінського

Учення Фоми Аквінського (1225-1274) (томізм) виказало величезний вплив на розвиток католицької теології. Фома систематизував учення Августина і уточнив його, відігравши найсуттєвішу роль у подальшому розвитку доктрини справедливої війни. Але в цьому сенсі звернемо увагу на таку тезу Августина, що предметом справедливої війни є справедливість, заснована на спокутуванні гріхів, а християнський воїн має надихатись Христовою любов'ю. Якщо цю тезу потрактувати радикально, то ідея справедливої війни може перетворитись у заклик до хрестових походів або до священної війни. Тому С. Маффеттоне був правий, твердячи, що розглянута під таким кутом зору справедлива війна не буде надто відрізнятися від сучасного джихаду (*Maffettone, 2015:3*). І дійсно, у період між Августином і Фомою відбулось викривлення концепції справедливої війни – війна стає «священною»: з 867 року цей термін вживають щодо боротьби з невірними (мусульманами), а в 1209 році його застосував папа Інокентій III щодо єретиків.

Це була загрозлива практика, тому не дивно, що християнські мислителі почали прагнути обмежити такі тлумачення. Звідси виникла необхідність введення теорії справедливої війни в межі закону. Це і зробив Фома. Він встановив три головних критерія для визначення війни справедливою (*Фома Аквинский, 2011:498-499*):

1. Наявність суверенної влади. Війна повинна бути об'явлена суверенною владою, тобто тільки голова держави (суверен) може вести війну. Це Фома пояснює двома причинами: (1) приватні особи не можуть вести війну, навіть якщо до цього маються легітимні підстави. Правителі, що мають менше влади, можуть звертатись до суверена для вирішення спірних питань; (2) тільки суверен може скликати людей для війни. Його абсолютна влада в питаннях війни витікає з турботи про загальне благо, яка доручена Богом саме суверену, а не окремим особам, тому він володіє виключним правом на оголошення війни. Це може проявлятись і в застосуванні сили проти агресорів для захисту суспільства.
2. «Справедлива причина». Війну можна вести проти тих, хто вчинив несправедливість. За цим критерієм, атакована нація може законно напасти на свого агресора. При цьому вона справедливо карає агресора, але не помщається йому. Так Фома, посилаючись на відповідне положення з праці Августина, робить наголос на покаранні, а не на захисті.

3. Благий або справедливий намір. Його метою має бути бажання утвердити добро або попередити зло. Тут Фома знов цитує слова Августина, що реальною метою всіх війн є досягнення миру. І війна не може бути морально виправдана, якщо ведеться з-за бажання помститись, домінувати, нашкодити людям тощо. Але Фома, на відміну від Августина, захищає право на самозахист, якщо він спрямований на порятунок життя, а не на бажання вбивати.

Порядок розташування вказаних критеріїв не був випадковим, це мало значення. Фома, вважаючи, що війна не може бути морально виправданою без урахування всіх цих критеріїв, на перше місце виніс наявність відповідних повноважень, чим віддав першість законності верховній владі. Також відзначимо, що у двох з цих трьох критеріїв фігурують прикметники поняття «справедливість». Це слід виводити з притаманного західному християнству (на відміну від східного) римського «юридизму», у латинській же мові «право» – ius, а «справедливість» – iustitia, тобто ці два поняття органічно пов'язані. Тож саме через законність верховної влади, «справедливу причину» і «справедливий намір» Фома зважив на можливе використовувати поняття «справедливість» і до війни.

Критерії, описані Аквінатом для виправдання війни, лягли в основу «jus ad bellum» – «принципів справедливого початку війни». Ідеї «jus ad bellum» заклали підвалини пізнішої систематизації критеріїв праведної поведінки під час війни (jus in bello). Фома розглядав збереження життя як щось розумне, як частину природного права (*Clough et al., 2007:55*), і рішуче виступав проти участі священиків у війнах. Він особливо наполягав на різниці між приватним і громадянським аспектом війни, тобто між duellum і bellum. І, як вважає С. Маффетоне, ця різниця для Фоми була настільки принциповою, що затінила будь-яку іншу різницю (*Maffettone, 2015:13*).

Саме у вченні Фоми були виписані в якості обов'язкових елементів будь-якої доктрини справедливої війни – justa causa, тобто справедливі засади ведення воєнних дій і справедливі наміри сторони, що вступає у них. І це важливо, тому що латинський вираз justum bellum можна перекладати і як «справедлива війна», і як «виправдана війна». Одним же з найважливіших засобів морального виправдання війни слугує теза, що метою такої війни є встановлення миру шляхом відновлення справедливості. Проблему правої справи Фома трактував у дусі Августина через поняття кари: «Кара… за відмову відшкодувати завдане зло або повернути те, що було несправедливо захоплене» (*Фома Аквинский, 2013:498*). Щодо добрих намірів він зазначав, що може статися так, що війна буде розпочата «законною владою і зі справедливої причини», але насправді з-за прагнення помсти або жадоби влади – така війна буде несправедливою (*Фома Аквинский, 2013:499*). Це важливе уточнення зробило критерій добрих намірів чіткішим.

У доктрині справедливої війни Фоми є елементи теорії справедливої війни, яка буде розроблена пізніше. Так, у думках щодо ритуалу початку війни видний принцип крайнього засобу; у розмислах щодо виправданості боротьби з тиранією видний принцип пропорційності ad bellum; принцип ймовірності успіху вбачається у думках про те, що лише державець може забезпечити ефективне ведення бойових дій (*Фома Аквинский, 2013:498*, *Фома Аквинский, 2013:514*). Щодо jus in bello, то вимога недоторканості мирних мешканців простежується у Фоми в забороні на вбивство невинуватих, але він цього не коментує. Уявлення ж щодо подвійного ефекту насильницьких дій, яке відіграє у

подальшому велику роль у розумінні теоретиками jus in bello, Фомою з контексту самозахисту в контекст війни перенесено не було (*Фома Аквинский, 2011:217-219*).

У цілому слід відзначити, що Фома замість євангельського спадку все більше віддає перевагу герменевтиці природного права і канонічній правовій традиції. З цієї точки зору, починаючи з його праць, концепт справедливої війни стає все більш етичним і правовим і водночас менш теологічним, ніж це було раніше.

Справедлива війна у працях Франсіско де Віторія

Теологи-схоласти XV-XVI ст. Бартоломео Лас Касас, Томмазо де Віо (Каетан), Франсіско Суаре, Франсіско де Віторія теж розвивали це вчення. Не переглядаючи його фундаментальних основ, закладених Августином і Фомою, вони перетворили положення доктрини справедливої війни в розгорнуту нормативну систему. З пізніх схоластиків найбільший внесок у доктрину справедливої війни зробив іспанський богослов і правознавець Франсіско де Віторія (1486-1546).

У творі «Повідомлення про індіанців та закон війни» Віторія сформулював сім нелегітимних і сім легітимних приводів до справедливої війни. До легітимних він відніс:

- право іспанських підданих на ведення торгівлі на заморських територіях (jus commercii);
- право на пропаганду християнства серед туземців (jus propagande fidei);
- захист туземців, що перейшли в християнство (jus protectionis);
- право, яке надає папське доручення (jus mandati);
- право втручання проти тиранів або негуманних порядків (jus interventionis);
- право вільного вибору (jus liberae electionis);
- право на захист союзників (jus protectionis sociorum) (*Vitoria, 1991a:278-288*).

В іншому творі – «Про право війни» – Віторія, задля узгодження вказаних видів правої справи із судовою моделлю розуміння справедливої війни, припустив, що всі суверенні державці мають судові повноваження щодо загальносвітового співтовариства (*Vitoria, 1991b:305*). Тут, схоже, сам того не бажаючи, засновник знаменитої Саламанкської школи розробив засади правомірності іноземного військового втручання, а відповідно й захоплення територій у Новому Світі. Хоча він і не вважав справедливою війну, що ведеться заради простого розповсюдження християнства серед язичників (священну війну) (*Vitoria, 1991a:265-275*), але ж ясно, що завжди можна вказати й інші причини війни, щоб подати її як справедливу, чи не так?

Також Віторія провів аналіз принципу правої справи. Він висунув вимогу, щоб державець обговорював засади для вступу у війну з «мудрими людьми і посадовими особами» і започаткував обговорення можливості перевірки переконаності у своїй правоті обох сторін збройного конфлікту (*Vitoria, 1991b:306-317*). Тут Августинів принцип благих намірів перетворився у працюючий практичний критерій, оскільки було запропоновано засвідчувати наміри сторони, що проголосила своєю метою захист правої справи, на підставі тих рішень, які вона приймає вже після початку воєнних дій (*Vitoria, 1991a:273-274*).

Дискусія

Вчення католицької церкви про війну і мир практично не змінювалось від Середньовіччя аж до середини XX ст. Наслідки двох світових війн і поява ядерної зброї змусили церкву переглянути вчення. Це відбулося на Другому Ватиканському соборі (1962-1965) (*Пастырская Конституция о Церкви в современном мире, 2004*). Утім, з початку XXI ст. сучасну війну правомірно визначати як «перевертня справедливості» (*Сидоренко, 2020:118*), адже вона претендує на справедливість, маючи на меті покарання ворога як злочинця. А будь-яке «перевертання» фундаментальних понять тієї чи іншої доктрини свідчить про формування нової парадигми (*Борисова, 2005*), у тому числі це відбулося й у сприйнятті війни. Католицька церква відчуває, що «щось не так», тож є певні ознаки, що вона може навіть відмовитись від доктрини справедливої війни. Причому, це сталося саме у 2014 році, тобто з початком російсько-української війни (*Якубовська, 2020*). Вважаємо, що це буде найбільшою фундаментальною помилкою сучасного католицизму, яка може дорого йому коштувати у майбутньому.

Справедливість новітньої війни, у тому числі й «гібридної», не має нічого спільного з настановами справедливості, запропонованими середньовічною доктриною справедливої війни. Криміналізація ворога призвела до того, що сучасна «справедлива війна» більше не завершується укладенням миру, а стає безкінечною. Важливою її особливістю є відсутність третьої сторони у конфлікті, тому й виходить, що справедливою є та війна, яку веде сильніший. Схоже, що людство пройшло по великому історичному колу, а не по спіралі, і опинилось у тій точці, з якої Цицерон починав… Тож, вочевидь, теорію справедливої війни треба розробляти наново, починаючи з азів.

Перспективи досліджень

З початку XXI ст. християнська теорія справедливої війни ввійшла у серйозну методологічну кризу, що спонукає деяких діячів Католицької церкви навіть замислюватись про можливу відмову від своєї доктрини «справедливої війни». Тож науковцям варто її переглянути кардинально, починаючи з ретельного вивчення спадку Античності–Середньовіччя з цієї проблеми. Сподіваємось, що нам вдалося показати, що це – проблема неабиякого світоглядного значення. Цікаво було б у майбутніх дослідженнях встановити, коли і ким було здійснено «перевертання» поняття «справедливість» щодо сучасної війни. Вважаємо, що на науковців у цьому питанні чекає чимало відкриттів.

Таким чином, усе вищезазначене дає підстави до таких висновків:

1. Доктрина справедливої війни, яка відноситься до офіційного вчення Католицької церкви щодо війни, була розроблена Фомою Аквінським на підставі теорії справедливої війни, створеної в епоху ранньої патристики. Августин спирався на праці Амвросія Медіоланського, а той звертався до робіт Цицерона, що визначило змішування греко-римської і християнської традицій у цій площині. Хоча Августин розробив оригінальну концепцію, яка лягла у підвалини католицької доктрини справедливої війни.
2. Власне, доктрину справедливої війни як таку розробив Фома Аквінський. Систематизувавши вчення Августина, він виділив три критерія справедливої війни:

війна повинна вестись суверенною владою; має існувати «справедлива причина», що полягає у «відплаті за несправедливість»; атакуючі повинні мати благий або справедливий намір для «утвердження добра і попередження зла». Усі середньовічні мислителі наполягали, що метою будь-якої війни є мир.

3. Певний внесок у подальшу розробку доктрини справедливої війни зробили пізні схоластики, насамперед Франсіско де Віторія. Розроблена остаточно Фомою і доповнена пізніми схоластами, ця доктрина з тих пір не змінювалася аж до Другого Ватиканського собору.

Список джерел інформації:

Августин, А. (2016). *О Граде Божьем*. (ч. IV, кн. 19–22). Москва-Берлин: Директ-Медиа, 334 с.

Амвросий Медиоланский (1995). *Об обязанностях священнослужителей*. Москва; Рига: Благовест.

Аристотель (1997). *Никомахова этика*. Москва: ЭКСМО-Пресс.

Аристотель (2010). *Политика*. Москва: АСТ.

Балюх, В. і Дорошко, М. (2020). Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Міжнародні відносини, 1(51), С. 5-11.

Борисова, О. (2005). *Ґенеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V-XV ст.)*: монографія. Луганськ: Альма матер.

Бородин, О.Р. (1996). Отношение к войне и миру в христианстве эпохи ранней патристики (формирование христианского пацифизма). *Византийские очерки*. Москва: Индрик. 212 с. С. 116–129.

Гуськов, К.Е. (2013). *Современные подходы римской католической церкви к проблемам войны и мира*. Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Отримано 10 березня 2022 года за https://www.hse.ru/edu/vkr/83185172

Коханчук, Р. (2022, 13 березня). Становлення ідеї справедливої війни в ранньому християнстві. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. Отримано 15 березня 2022 года за http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/20419/03_Kohanchuk.pdf?sequence=1

Кравченко, В.Ю. (2011). Теорія «справедливої війни» для XXI століття. *Грані*, 3(77), 162-165.

Куманьков, А.Д. (2013). Теория справедливой войны: причины актуализации концепции. *ΣΟΦΙΑ*, *13*, 83-91.

Куманьков, А. Д. (2019). Война как наказание: исторические основания и современное состояние. *Этическая мысль*, *19*, *2*, 137-151.

Макмаан, Дж. (2019). Переосмысляя справедливую войну. *Логос*, *3*(29), 139-156.

Моїсеєнко, Л. (2018). Проблеми війни і миру в трактуванні християнських конфесій. *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*, *28*, *4*, 545-565.

Коппитерс, Б., Фоушин, Н. і Апресян, Р. (Ред.) (2002). *Нравственные ограничения войны*: Проблемы и примеры. Москва: Гардарики.

Ориген (2015, 17 березня). Против Цельса. *Азбука веры. Православная библиотека святых отцов и церковных писателей.* Отримано 14 березня 2022 года за https://azbyka.ru/otechnik/Origen/protiv_celsa/

Панафідін, І.О. (2014). *Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аспект).* Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. Кривий Ріг.

Пастырская Конституция о Церкви в современном мире (Gaudium et spes) (2004). *Документы II Ватиканского Собора.* Paoline, 447-558.

Пода, Т.А. (2016). Теорія «справедливої війни»: від античності до сучасності. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*, *1*(23). 66-69.

Прокофьев, А.В. (2019). Идея справедливой войны в западной этической традиции (от античности до середины XVIII века). *Этическая мысль*, *19*, *2*, 112-117.

Рувинский, Р.З. (2016). Отражение доктрины «справедливой войны» (bellum jusrum) и понятие «незаконного врага» (hostis injustus) в современном международном праве. *Международное право*, *1*, 1-12.

Семчинський, К. (2004). Контроверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів. *Українське релігієзнавство*, *29*, 95-103.

Сидоренко, И.Н. (2020). Феномен «справедливой войны» и её трансформация в современном мире. *Труды Белорусского государственного технического университета*, (6, 31), 116–120.

Смирнов, А.Г. (2018). Насилие и христианская культура: интерпретация проблемы св. Амвросием Медиоланским. *Концепт: философия, религия, культура*, *1*, 63-73.

Тертуллиан (2021, 23 січня). О венце воина. *Азбука веры. Православная библиотека святых отцов и церковных писателей.* Отримано 15 березня 2022 года за https://azbyka.ru/otechnik/Tertullian/o-ventse-voina/

Флори, Ж. (1999). *Идеология меча. Предыстория рыцарства.* Санкт-Петербург: Евразия.

Фома Аквинский (2011). *Сумма теологии.* (ч. II-II, вопросы 1-46). Киев: Ника-Центр.

Фома Аквинский (2013). *Сумма теологии.* (ч. II-II, вопросы 47-122). Киев: Ника-Центр.

Цицерон, Марк (1974). *О старости. О дружбе. Об обязанностях.* Москва: Наука.

Шевців, М.Б. (2016). Історико-філософська рефлексія війни. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, *2*, 96-104.

Якубовська, В. (2020, 27 жовтня). Церква вже не підтримує концепцію «справедливої війни»? А як щодо війни в Україні? *CREDO.* Отримано 16 березня 2022 года за https://credo.pro/2020/10/275865

Allman, Mark J. (2008). *Who Would Jesus Kill?: War, Peace, and the Christian Tradition*. MN: Anselm Academic. (англ.)

Beestermöller, G. (1990). *Thomas von Aquin und der gerechte Krieg. Friedensethik im theologischen Kontext der Summa Theologiae.* Köln: J.P. Bachem Verlag. (німец.)

Clough, D., Stiltner, C., & Stiltner, B. (2007). *Faith and Force: A Christian Debate about War.* Washington, DC: Georgetown University Press. (англ.)

Curran, Ch.E. (2002). *Catholic Social Teaching 1891. Present A Historical, Theological, and Ethical Analysis*. Washington, DC.: Georgetown University Press. (англ.)

Curran, Ch.E., & Curran, Ch.F. (1984). Roman Catholic Teaching on Peace and War within a Broader Theological Context. *The Journal of Religious Ethics*, 1(12) (Spring), 61-81. (англ.)

Gašparević, M. (2010). *Die Lehre vom gerechten Krieg und die Risiken des 21. Jahrhunderts – die Präemptivkrieg und die militärische humanitäre Intervention*: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philisiphie an der Ludwig-Maximilians Universität München. (німец.)

Maffettone, S. (2015, June 13). Just War and Humanitarian Intervention. *Valdai Papers*, *19*. Retrieved January 15, 2022 from https://valdaiclub.com/files/11396/ (англ.)

Saint Augustine (2022, March 29). *Against Faustus*. Book XXII. Translated by Richard Stothert. Logos Virtual Library. Retrieved March 29, 2022 from http://www.logoslibrary.org/augustine/faustus/2274.html (англ.)

Shannon, Th.A. (1983). *What Are They Saying about Peace and War?* New York: Paulist Press. (англ.)

Vitoria, F. de (1991a). On the American Indians. *Political Writings*, 231-292. Cambridge: Cambridge UP. (англ.)

Vitoria, F. de (1991b). On the Law of War. *Political* Writings, 293-328. Cambridge: Cambridge UP. (англ.)

Walzer, M. (2006). *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. N.Y.: Basic Books. (англ.)